

**СОФИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“
КАТЕДРА „ОБЩА, ЕКСПЕРИМЕНТАЛНА, РАЗВИТИЙНА
И ЗДРАВНА ПСИХОЛОГИЯ“**

СТАНОВИЩЕ

от проф. д.пс.н. Соня Методиева Карабельова

на дисертационен труд на тема:

**„КАЧЕСТВО НА ЖИВОТ ПРИ РОДИТЕЛИ
НА ДЕЦА С НАРУШЕНИЯ В РАЗВИТИЕТО“**

за получаване на образователна и научна степен „доктор“ по професионално направление 3.2. „Психология“ (Психология на здравето)

**Автор на дисертационния труд: Радина Станимирова
Стоянова**

1. Общо представяне на процедурата и докторанта

Представената дисертация отговоря на изискванията от Правилника за придобиване на ОНС „доктор“ в СУ „Св. Кл. Охридски“ и включва необходимите документи.

Радина Стоянова е завършила бакалавърска степен по Психология във ВТУ „Св. Св. Кирил и Методий“ и магистърската програма по „Клинична и консултативна психология“ в СУ „Св. Кл. Охридски“. През 2018 г. е зачислена в редовна докторантура по професионално направление 3.2. Психология (Психология на здравето) към катедрата по Обща, експериментална, развитийна и здравна психология на СУ „Св. Кл. Охридски“.

2. Актуалност на тематиката

Темата на представения ми за становище дисертационен труд е свързана с проучване на проблема за качеството на живот при родители на деца с нарушения в развитието. Подобни проблеми изискват специфични

грижи, поставят на изпитание психичното здраве на родителите и оказват влияние върху качеството им на живот, което се свързва с чувството за благополучие и субективната оценка за щастие. Тази проблематика е малко проучвана и в литература изследователите търсят отговор на въпроса за факторите, които допринасят за позитивното адаптиране и оказват влияние за подобряване на преживяванията на родителите. Темата е актуална, тъй като по-широките познания в тази сфера обогатяват разработването на диагностични и интервенционни методи и техники, които подпомагат ефективните междуличностни взаимодействия и оптималното функциониране на родителите на деца с нарушения в развитието.

3. Познаване на проблема

Литературният обзор е изчерпателен, логично структуриран и показва добро познаване на проблемите, свързани с темата. Разгледани са спецификите на преживяванията на родителите на деца с нарушения в развитието от гледна точка на адаптацията им към диагнозата и състоянието на детето. Обърнато е внимание на теоретичните подходи за изследване на качеството на живот и влиянието на нарушенията в детското развитие върху качеството на живот на родителите. Направен е преглед на факторите, които влияят върху равнището на преживян стрес и стратегиите за справяне при родители на деца с нарушения в развитието във връзка със състоянието на детето. Също така е описан и дефиниран конструкта перспектива за време и основните насоки, свързани с целеполагането и влиянието на личностните черти върху родителството.

В теоретичната част проличава, че Радина Стоянова познава много добре литературата по темата и обсъжданите в нея проблеми за социалните, емоционални и когнитивни променливи, свързани с реакциите и адаптацията на родителите към състоянието на детето, връзката с личностните характеристики и ефекта върху качеството на живот. Заключение-то обосновава необходимостта от провеждане на емпирично проучване, което е основа на обсъждания дисертационен труд на Р. Стоянова. Хипотезите за връзката на личностните черти, психосоциалните ресурси и равнището на преживян стрес през опосредствания ефект на перспективата за време и целеполагането върху качеството на живот са генерирани на базата на задълбочено запознаване със световните постижения в тази област. При структурирането на докладваните резултати, в дискусиата, където е направен задълбочен и критичен анализ на резултатите от собствено емпирично изследване, през призмата на досегашни постижения на други водещи автори в сферата проличава експертизата на докторантката по темата.

От всичко представено в теоретичната част може да се направи заключението, че Радина Стоянова демонстрира изявен стремеж към задълбочаване на знанията и уменията си. Тя с лекота усвоява теоретични конструкции и понятийни схеми, като проявява способност от обемен научно-изследователски материал да синтезира конкретни и потенциално приложими идеи.

4. Методика на изследването

Използваната методика за проучването е ясно и последователно описана, като дизайнът, процедурата и приложените методи са адекватни на целта и задачите на дисертацията. Подбрани са съвременни въпросници, които отразяват утвърдената стратегия за диагностика на аспектите на качеството на живот при родители на деца с нарушения в развитието.

За реализацията на целите и задачите на дисертационния труд е осъществена адаптация за българската социокултурна среда на следните въпросници:

Кратка версия на въпросник за изследване на ресурсите и стреса при семейства с близък с хронично заболяване или увреждане (The Questionnaire on Resources and Stress for Families with Chronically Ill or Handicapped Members, Friedrich, Greenberg & Crnic, 1983) – измерва проблеми на родителите и семейството, песимизъм и характеристики на детето.

Кратка версия на въпросник за изследване на качеството на живот (The World Health Organization Quality of Life (WHOQOL)-BREF, WHO, 2004) – измерва индекса на качеството на живот и здравето като цяло, физически, психологически, социални взаимоотношения и фактори на средата.

Въпросник за изследване на перспективата за време (Zimbardo Time Perspective Inventory) (Zimbardo & Boyd, 1999) – измерва факторите в индивидуалната перспектива за време, базирани на психологическите процеси, които определят и биват повлияни от перспективата за време.

Профил на нагласите към живота (Life Attitude Profile-Revised, Reker, 1992) – измерва цел в живота, кохерентност, житейски контрол, приемане на крайността на човешкия живот, екзистенциален вакуум и търсене на нови цели.

Скала за депресия, тревожност и стрес (The Depression Anxiety Stress Scale (DASS-21), Lovibond & Lovibond, 1995) – измерва депресивни симптоми, равнище на тревожност и преживян стрес.

Въпросник за изследване на личностните черти по модела на „Големите пет“ (Big Five Inventory (BFI), John & Srivastava, 1999) – екстраверсия невротизъм, откритост към нов опит, сътрудничество и добросъвестност.

Поставените в изследването цели и задачи, както и характерът на предполагаемите зависимости между изследваните конструкти, определят статистическите методи, които са използвани при обработката на получените тестови резултати. За целите на проучването са приложени следните статистически анализи: дескриптивни статистики, факторен анализ, анализ на надеждността, еднофакторен дисперсионен анализ за независими извадки, а също така корелационен и медиаторен анализи за установя-

ване на взаимовръзките и ефектите на изследваните феномени. Използваните статистически анализи, описанието и интерпретацията на резултатите са коректни, направени на много високо професионално ниво. Получените резултати са представени в табличен и графичен вид, като по този начин дават възможност за ясно отграничаване на значимите взаимовръзки между изследваните конструктори. Много добро впечатление правят обобщението на резултатите и изводите от емпиричното изследване, които показват компетентността на Радина Стоянова да анализира и интерпретира резултати от емпирични психологически изследвания и да прави заключения за социалната и клиничната практика. Всичко това показва подчертан задълбочен изследователски интерес към разглежданата проблематика. Искам да отбележа коректното отношение към резултатите от емпиричното изследване, въз основа на което Р. Стоянова извежда и формулира някои ограничения на изследователския подход и насоки за бъдещи проучвания.

5. Характеристика и оценка на дисертационния труд и приносите

Изследването е проведено върху извадка от 251 родители на деца с нарушения в развитието, от които по-голяма част са майки 74,5%, на възраст между 25 и 61 години ($X = 40,8$; $SD = 6,6$), възрастта на децата варира от 1 до 19 години ($X = 9,1$; $SD = 4,5$). Според типа нарушение в развитието на детето са обособени четири групи – нарушения от аутистичния спектър (48,6%), генетични синдроми (17,5%), интелектуален дефицит (17,1%) и двигателни нарушения (16,7%). Проучени са и други демографски данни. Осъществени са подробни анализи на получените резултати от проведеното изследване с цел откриване на ефектите на психосоциалните ресурси, равнището на преживян стрес и личностните характеристики през опосредствания ефект на перспективата за време и целеполагането върху качеството на живот. Получените резултати могат да се използват в консултантската практика за подобряване на услугите за подкрепа при родителите на деца с нарушения в развитието.

Структурата на дисертацията отговаря на изискванията. Работата съдържа увод, теоретична част, в която са обособени десет параграфа, емпирична част с пет подпараграфа, дискусия на получените резултати, заключение и използвана литература. Дисертацията е разработена в рамките на 160 стандартни страници. Използвани са 234 литературни източника, от които само 4 на български език. Важно е да спомена, че е значителен броят на ползваните публикации от последните 5-10 години. Цитираните източници са релевантни на проблематиката.

Целите на проучването са ясно и точно дефинирани. Задачите съответстват на формулираната цел. Формулирани са пет основни хипотези и задачи, чрез решаването на които докторантката се стреми да постигне целта на проучването.

За целта на изследването са използвани много добре подбрани въпросници и скали, които са подробно описани и представени в приложението. Четири от приложените въпросници са адаптирани и стандартизи-

рани за българския социокултурен контекст в пилотно проучване от докторантката. Въз основа на него са изведени кратки версии, които са използвани в основното изследване. Всичко това дава възможност за тестване на техните психометрични качества.

Получените резултати показват високи психометрични свойства на използваните инструменти, различия в изследваните феномени, взаимовръзки между изследваните конструкти, ефектите на изследваните психосоциални ресурси, равнището на преживян стрес и личностни характеристики през опосредстващия ефект на перспективата за време и целепологането върху аспектите на качеството на живот.

Категорично смятам, че основен принос на дисертационния труд е задълбоченият критичен и сравнителен анализ на получените данни с подобни проучвания, апробирането и стандартизирането на скалите за психосоциалните ресурси, стреса и справянето, перспективата за време, целепологането и качеството на живот при родители на деца с нарушения в развитието за български условия.

Направените изводи са релевантни на задачите и обективно отразяват резултатите от изследването.

Основните приноси на дисертацията могат да бъдат обобщени по следния начин.

1. В теоретичен план е осъществена огромна изследователска работа и е изграден оригинален модел, който интегрира широко приети модели за концептуализация на спецификите на родителите на деца с нарушения в развитието с цел изясняване на взаимовръзките между личностните характеристики и ресурсите на родителите, перспективата за време и целепологането и отношението им към качеството на живот и психичното здраве при тези родители. В тази насока изключително полезен за изследователската практика е предложеният теоретичен анализ.

2. Висока оценка заслужава емпиричната верификация на съвременните изследователски постижения, което обогатява наличната информация и осигурява нов задълбочен поглед въз основа на разкриването на медиаторните взаимовръзки между изследваните феномени. Като цяло, прави впечатление високата професионална компетентност и изследователска култура на Радина Стоянова, което ѝ позволява да постигне пълно съответствие между теоретичната и емпиричната постановка на дисертационния труд.

3. Организацията и провеждането на дисертационното изследване са реализирани в съответствие с най-новите постижения на изследователската практика в психологията на здравето. В този контекст значим принос е професионално осъществената адаптация на представителни за изследователската практика инструменти, което е важен аспект за психологията на здравето от гледна точка на консултантската практика.

4. Дисертационният труд на Радина Стоянова съответства на най-високите постижения на съвременната психология на здравето и има висока екологична валидност.

6. Преценка на публикациите и личния принос на докторанта

Приемам изведените приноси от докторантката и смятам, че те са формулирани точно, ясно, като са много добре подкрепени с аргументи и обективно отразяват постиженията на дисертационния труд.

Авторефератът е съобразен с изискванията и адекватно представя дисертационния труд.

Р. Стоянова представя 6 публикации по темата на дисертацията, две от които на английски език. Представените публикации изпълняват изискванията за получаване на образователната и научна степен „доктор“.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Дисертационният труд на Радина Стоянова представлява цялостно и задълбочено изследване на актуална научна тематика, като получените резултати могат да намерят приложение при диагностиката и консултирането на изследвания проблем, за подобряване на психичното здраве и повишаване качеството на живот. Дисертацията и свързаните с нея публикации отговарят на изискванията и наукометричните критерии на Закона за развитие на академичния състав в Република България за присъждане на образователната и научна степен „доктор“.

Смятам, че работата е написана коректно и културно. При разработката на докторската дисертация Р. Стоянова демонстрира висок професионален стил и показва компетентност и умения да анализира теоретични подходи и емпирични данни, въз основа на които да прави съответните значими изводи и заключения за социалната и консултантската практика. Също така смятам, че представеният дисертационен труд представлява цялостно и актуално изследване в значима област на съвременната психология. Научните приноси са от методологичен, теоретичен и приложно-практичен характер.

Като имам предвид актуалността на темата на дисертационния труд, успешно проведеното емпирично изследване и професионалния теоретичен анализ на изследователските данни, предлагам на уважаемите членове на Научното жури да гласуват положително за присъждането на образователната и научна степен „доктор“ на **Радина Станимирова Стоянова** по професионално направление 3.2. Психология (Психология на здравето).

25.04. 2021 г.

гр. София

Изготвил становището:

(проф. д.пс.н. Соня Карабельова)